

Ruziyev Davron Yuldashevich  
Buxoro davlat universiteti,  
musiqa ijrochiligi va madaniyat  
kafedrası professori

## YUQORI MALAKALI MOHIR SOZANDALARNI TAYORLASHDA KONSERT IJROCHILIGINING AHAMIYATI

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada konsert ijrochiligining o'ziga xos xususiyatlari, uning mashhur musiqiy kommunikativ uchlik: "bastakor – ijrochi – tinglovchi" uchligini birlashtirishni nazarda tutgan holda yuqori malakali mohir sozandalarni tayorlashdagi ahamiyayi, musiqiy matn va undagi badiiy ma'lumlarni tinglovchilarga yetkazishi haqida so'z boradi.

**Kalit so'zlar:** Konsert, bastakor – ijrochi – tinglovchi, kommunikator, muloqot, nota, musiqiy matn, intellectual, integral, akustik sharoit, sahna.

## ЗНАЧЕНИЕ КОНЦЕРТНОГО ВЫСТУПЛЕНИЯ В ПОДГОТОВКЕ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ МАСТЕРОВ-МУЗЫКАНТОВ

**Аннотация.** В данной статье говорится об особенностях концертного исполнения, его значении в подготовке высококвалифицированных музыкантов, донесении до слушателей музыкального текста и содержащейся в нем художественной информации, учитывая объединение знаменитой музыкально-коммуникативной триады: «композитор-исполнитель-слушатель».

**Ключевые слова:** Концерт, композитор-исполнитель-слушатель, коммуникатор, общение, ноты, музыкальный текст, интеллектуальные, целостные, акустические условия, сцена.

## THE IMPORTANCE OF CONCERT PERFORMANCE IN THE PREPARATION OF HIGHLY QUALIFIED MASTER MUSICIANS

**Abstract.** This article talks about the features of concert performance, its importance in the training of highly qualified musicians, conveying to listeners the musical text and the artistic information contained in it, taking into account the unification of the famous musical-communicative triad: "composer-performer-listener".

**Keywords:** Concert, composer-performer-listener, communicator, communication, notes, musical text, intellectual, holistic, acoustic conditions, scene.

**Kirish.** Oliy o'quv yurtlari musiqa ta'limi yo'nalishlarida ta'lim olayotgan talabalarni yuqori malakali mutaxassislar sifatida tayorlash dolzarb masalalardan hisoblanadi. Xalq cholg'ularida ijrochilik bo'yicha ta'sil olayotgan talabalar ta'lim davrda kompozitorlar asarlarini mukammal darajada yoritib berishlari uchun ijro mahoratini yuqori darajada egallashlari talab etiladi. Shunga ko'ra bo'lajak mutaxassislar konsert ijrochiligi asoslari haqida atroflicha bilimlarga ega bo'lganliklarini namoyish etishlari, sahna madaniyatini puxta egallash ko'nikmalarini o'zlashtirib borishlari taqozo etiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Tanlangan mavzuni yoritishda asosan birlamchi manba sifatida o'zbek xalq cholg'u asboblarida o'qitish, ansambl bilan ishlash uslubiyoti, milliy cholg'ular orkestri, musiqa tarixi va nazariyasi manbalari tahlil qilindi. Shuningdek, keying yillarda cholg'u ijrochiligi bo'yicha amalga oshirilgan tadqiqotlar doirasidagi ma'lumotlar ham atroflicha ko'rib chiqildi. Mavzuni yoritishda diskurs tahlil, muammogo doir ilmiy, tarixiy,

pedagogik, psixologik, musiqiy tahlil, umumlashtirish, qiyosiy tahlil kabi usullardan foydalanilgan.

Natijalar va muhokama. Ijrochining barcha faoliyati musiqa asarini o'zlashtirishga qaratilgan va tinglovchiga mo'ljallangan uzoq muddatli ishdir. Shu jihatdan qaraganda, konsert ijrochiligi fani sozandalarni mohir, malakali tarbiyalanishida muhim rol o'ynaydi. Sozanda tomonidan ijro etilgan asarning haqiqiy g'oyasi, mazmun-mohiyatidagi estetik go'zallikning borligi tinglovchi ongiga singdiriladi va qadrlanadi. Shunga ko'ra aytish mumkinki, ijrochi va tinglovchi o'rtasidagi muloqot musiqa san'ati mavjudligining zaruriy shartidir. "Muloqotning asosiy shakli - konsert ijrosi bo'lib, unda ijrochi va tomoshabin o'rtasida bevosita aloqa amalga oshiriladi".

Yuqori malakali mohir sozandalarni tarbiyalash, kamol toptirish asosiga ega bo'lgan konsert ijrochiligi jamiyatda sahna san'ati mavjudligining universal, ya'ni badiiy muloqot shaklidir. Lotin tilidan tarjimada aloqa (communication), uzatish degan ma'noni anglatadi. Muloqot "ijtimoiy o'zaro ta'sirning ma'noli va ideal - mazmunli tomoni", deb ta'riflanadi.

Konsert ijrochiligidan xususiyatli ahamiyati shundaki, u mashhur musiqiy kommunikativ uchligi: "bastakor – ijrochi – tinglovchi" uchligini birlashtirishni nazarda tutadi. Zero, ularning muloqot predmeti – musiqa asaridir. Musiqiy san'atning boshqa san'at turlaridan asosiy farqi shundaki, badiiy ijodning uch turi - bastalash, ijro etish, tinglash mavjud. Bastakor musiqa asarini yaratadi. Notani haqiqiy tovush shakliga tarjima qilish ijrochi tomonidan amalga oshiriladi, buning uchun tegishli ijodiy harakatlar amalga oshiriladi va shundan keyingina musiqa asari tinglovchining idroki mavzusiga aylanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ijrochi ushbu aloqa zanjirida muhim rol o'ynaydi. U "kommunikator", ya'ni birinchi navbatda tomoshabinlar bilan muloqot qilishga intiladigan ijrochiga aylanadi. Chunki "musiqiy matn va undagi badiiy ma'lumotlarni tinglovchilarga yetkazish va shu asosda ijodkor va qabul qiluvchi o'rtasidagi badiiy muloqot jarayonini tashkil etish musiqiy asarga hayot baxsh etadi, uni haqiqatga aylantiradi".

"Kommunikator" atama sifatida kanadalik pianinochi G.Guld tomonidan boshqa yirik pianinochi, musiqachi-ijrochi S.Rixterga nisbatan kiritilgan. Aynan konsert shakli ijrochi va tomoshabin o'rtasidagi munosabatlarni, "ma'lumot almashishni" ta'minlaydi, ularning munosabatlaridagi ko'plab nuanslarni aniqlaydi, aloqa zanjiri faoliyatining samaradorligini tasdiqlaydi. Shunday qilib, muloqot sifatida musiqiy ijroni - "badiiy ma'lumotni, shu jumladan bastakorning niyatini tomoshabinga yetkazish va keyinchalik u bilan qayta aloqa o'rnatish", deb ta'riflash mumkin.

Konsertda ijrochi tinglovchi bilan muloqot qilish va unga asarni o'qishini, o'z talqini faoliyati natijalarini yetkazish istagi natijasida hosil bo'lgan alohida ijodiy holatga ega. Konsertning vaziyati ijrochining maksimal energiya ohangiga va ijodiy impulslarning ortib borishiga, haqiqiy ilhomlanish holatiga kirishga imkon beradi. "Keyin barcha intellektual va jismoniy kuchlar integral, yaxlit harakat qilib, inson uchun o'zini namoyon qilishning cheksiz imkoniyatlarini ochib beradi, bu esa san'at asarini chinakam badiiy kashfiyotning mutlaqo o'ziga xos nuri bilan yoritadi".

Konsert ijrosi - ijrochining omma oldida musiqiy faoliyatining alohida shaklidir. Bu bajarilgan ishning o'ziga xos natijasi bo'lib, ayni paytda ijrochida jasorat va irodani uyg'otadi, uning chidamliligini, ijodiy tasavvurni, artistlikni tarbiyalaydi. Muvaffaqiyatli ishlash uchun: qiziqish, g'ayrat, ilhom, qat'iyat, ishonch kabi eng muhimi psixologik holatlar ahamiyatli bo'ladi.

Robert Shuman ijrochining muvaffaqiyatli chiqishiga ko'plab omillar va shart-sharoitlar ta'sir qilishini ta'kidlaydi: "Bir o'ylab ko'ring-chi, butun obro'-e'tibori va go'zal, ulug'vorligi bilan namoyon bo'lishi uchun qancha shartlar birlashtirilishi kerak! Buning uchun bizga kerak:

- 1) tushunchaning kengligi va teranligi, asarning g'oyaviy intilishi;
- 2) ilhomlantirilgan timsol;
- 3) ijroning texnik mukammalligi - go'yo bir jondan paydo bo'ladigan uyg'un samara;
- 4) ma'lum bir lahza uchun eng qulay kayfiyatni ifodalash va idrok etishga bo'lgan ichki ehtiyoj (ikkala tomondan - tomoshabin va rassom tomonidan);

5) vaqt sharoitlari, shuningdek, joy va boshqa tasodifiy holatlarning eng baxtli kombinatsiyasi;

6) taassurotlarni, his-tuyg'ularni, qarashlarni, san'at tomonidan berilgan quvonchni boshqa odamning nigohida aks ettirish qobiliyati.

Y..A.Tsagarelli musiqachi-ijrochi faoliyatida o'ziga xos maqsad va unga erishish yo'llari bo'lgan konsert tomoshasini alohida bosqich sifatida ajratib ko'rsatadi. Uning fikricha, "konsert ijrochiligi musiqa asaridagi barcha ishlarning natijasi va kulminatsiyasi bo'lib, uning maqsadi asar mazmunini tomoshabinlarga yetkazishdir". Ushbu maqsadga erishishga: konsert oldidan musiqachi-ijrochining o'zini o'zi sozlashi, vaziyat, holatni hisobga olgan holda ijroni tartibga solishi, tinglovchilarning ijroga munosabati, ularning ekstremal sharoitlarda o'ziga xos psixologik holatni asosiy omillar sifatida e'tirof etadi.

Konsert ijrochiligining o'ziga xos qonuniyatlari borki, ular nafaqat konsertga bevosita tayyorgarlik ko'rish jarayonida, balki musiqa asari ustidagi barcha dastlabki ishlarda ham hisobga olinishi kerak. Sahnadagi fikrlash va xulq-atvorning o'ziga xos xususiyatlari, konsert ijrosi davomida kompozitsiyaning maxsus ijro etuvchi shaklini yaratish haqida ham, ijrochilarning o'zlari ham, ularning ustozlari ham bilish kerak. Bu xususiyatlarni tushunish yuksak badiiy maqsadlarga muvaffaqiyatli erishishga va umuman musiqachi-ijrochining kasbiy rivojlanishiga olib keladi.

Konsert ijrochiligi musiqachining barcha professional muhim fazilatlarini safarbar qiladi, undan to'liq hissiy, intellektual va jismoniy fidoyilikni talab qiladi. Tayyorgarlik bosqichidan farqli o'laroq, bu yerda faoliyatning yangi shartlari: oshkoralik va natija, ijrochining stressga chidamliligi uchun yangi qo'shimcha talablar paydo bo'ladi. Konsert paytida ijrochining farovonligiga turli xil omillar ta'sir qiladi: stressning umumiy psixofiziologik qonuniyatlari, badiiy va ijodiy, talqinning chuqurligi va yaxlitligiga erishishning ifodaliligi va murakkabligi, ijroda yuqori professionallikka bo'lgan ehtiyoj, badiiy mahorat, mohirlik. Konsert ijrochiliginin asosiy vazifasi tinglovchi, eshituvchilarga faol ta'sir ko'rsatishdir.

Talaba uchun konsert ijrochiliginin qiyinligi mustaqil ta'lim sharoitida, o'qituvchi bilan mashg'ulotlar paytida va konsertda chalish paytidagi ijro holatining tubdan farq qilishidir. Bundan shunday xulosa chiqarish mumkinki, ijrochi, asosiy maqsad intilishlari bilan bir-biridan farq qiladigan uch xil - badiiy, psixofiziologik, ijtimoiy-faollik, estetik, akustik sharoitda bo'ladi.

Shunday qilib, konsert holati ijro jarayonini murakkablashtiradi. Faoliyatni boshqarishning intuitiv tuzilmalari, ongsiz, lekin ilgari ishlab chiqilgan jarayonlar va komplekslar, ular yordamida ishni bajarishning avval yaratilgan maxsus shakli ishlab chiqiladi. Konsert holatini barqarorlashtirishda chiqishlarning muntazamligi muhim rol o'ynaydi. "Keyin har bir oldingi konsertda paydo bo'lgan hayajon ketishga ko'p vaqt olmaydi, lekin go'yo yashirincha xotirada yetarlicha mos shaklda qoladi."

D.Oystrax shunday deb yozgan edi: "Agar siz oyiga ikki martadan kamroq chalsangiz, hech qanday asab toqat qilmaydi. Ijro qiluvchi kabi his qilish va hayajon haqida emas, balki musiqa haqida o'ylash uchun siz ko'p chalishingiz, bir qator konsertlar berishingiz kerak, aks holda tinglovchi bilan va hatto sahnada bo'lishi kerak bo'lgan asbobning o'ziga xos tuyg'usi bilan aloqa yo'qolishi mumkin".

Konsert ijrochi-tinglovchi muloqoti hodisasi sifatida o'ziga xos psixologik xususiyatlarga ega. Yakkaxonning konsertda chiqishi ommaviy faoliyat sifatida talaba-o'quvchi oldiga repetitsiya bosqichidan farqli ravishda alohida vazifalarni qo'yadi. Birinchidan, musiqiy ijroning psixofiziologik mexanizmlar faoliyatining o'zgarishi (stress hayajonining paydo bo'lishi; katta aqliy, hissiy, fiziologik stressning paydo bo'lishi; yurak urish tezligining oshishi) tufayli konsert paytida talabaning psixofizik holatining o'zgarishi: vosita faolligini haddan tashqari rag'batlantirish, mushaklarning ohang sifatini oshirish, tabiiy nafas olish ritmini buzish va boshqalar yuzaga keladi.

Ikkinchidan, tinglovchi bilan muloqotning paydo bo'lishi natijasida talqin qilish, vazifalarni bajarish darajasining oshishi bilan bog'liq bo'lgan badiiy va ijodiy omillarning roli oshadi. Talabalarning konsert holatini barqarorlashtirishda chiqishlarning muntazamligi muhim rol o'ynaydi. Konsert holatining ushbu qonuniyatlari sozanda-ijrochining malakasini oshirish uchun ijrochilik amaliyotini muntazam tashkil etish kerak.

**Konsert dasturiga tayyorgarlik.** Konsert dasturiga tayyorgarlik mohir sozandaning shakllanib borishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, konsertda o'z mahoratini namoyish etish davomida ruhiy energiyaning tez, maksimal konsentratsiyasini, aqliy, jismoniy va intellektual resurslarni maxsus safarbar qilish va qat'iy ichki tartib bilan musiqa asarini omma oldida ijro etish paytida hissiy va jismoniy chidamlilikni talab qiladi.

Konsert dasturiga tayyorgarlik musuqa asarini tanlashdan boshlanadi. Albatta, talabaniing ta'lim repertuarini tuzishda o'qituvchi dastur talablarini, o'z o'quvchisining kasbiy fazilatlarini rivojlantirishning yaqin, eng dolzarb vazifalarini, uning xohish-istaklarini inobatga oladi. Talaba ijro etish uchun tanlangan asarlarni yoqtirishi, uning eng yaxshi shaxsiy fazilatlarini asarlar ijrosi davomida yaqqol namoyon bo'lishi uchun ularni o'zlashtirish istagini uyg'otishi maqsadga muvofiqdir. Bu, asarlarning texnik va badiiy murakkablik darajasi uning rivojlanish bosqichida talabaniing ijro qobiliyatidan oshmasligi kerak, lekin shu bilan birga, agar uning asarlari bosqichma-bosqich o'sib borayotganini ko'rsatish mumkin bo'lsa, foydali bo'ladi. Aynan shunday asarlar ijrochiga mashg'ulotning istalgan bosqichida dasturning badiiy va texnik tayyorgarligining asosiy ko'rsatkichi bo'lgan improvizatsiya erkinligini eshitishga imkon beradi. Bunday improvizatsiya erkinligi ijrochiga sahnada o'z mahoratini namoyish qilish, o'z faoliyatidan zavqlanishga olib keladi. Shu bilan birga, ijrochining kasbiy ta'limiga qo'yilgan zarur shartlarni bajarilishini ta'minlaydi.

Konsertlar jarayonida talabaniing o'ta sa'y-harakatlarini talab qiladigan ishlarni bajarishi tavsiya etilmaydi, lekin ular talabaniing shaxsiy xohishiga mos keladigan bo'lsa, unda ularni ijro repertuariga kiritish juda foydali.

Konsert namayonishining eng muhim qismlari: yakuniy repetitsiya, chiqish kunidagi xatti-harakatlar, sahnaga chiqish va uni tark etish, konsertning boshlanishi. Ular bilan bog'liq ba'zi ko'rsatmalarga e'tibor qarataylik:

**Yakuniy mashq** xonaning o'zi va uning akustikasi bilan tanishish maqsadida konsert o'tkaziladigan xonada o'tkaziladi. Ijrochining mas'uliyatini oshirish uchun auditoriyani ushbu mashg'ulotga (boshqa o'qituvchilar, sinf o'quvchilari, do'stlarni) taklif qilish juda foydali. Yakuniy repetitsiya konsertda ijro etiladigan asarlar ketma-ketligi tartibida bir martalik, eng mas'uliyatli tarzda bajarilishini nazarda tutadi. Yakuniy repetitsiyadan oldin dastlabki mashg'ulotlarni o'tkazish kerak. Bunday mashg'ulotlar uyda ham, boshqa xonada ham o'tkazilishi va butun dasturni to'liq takrorlash mumkin. *Konsert kuni* aksariyat ijrochilarda "konsert oldidan hayajon" mavjud bo'adi. Hayajonning intensivligi to'g'ridan-to'g'ri ijro sifatiga bog'liq emas: hatto juda kuchli hayajon bilan ham yuqori natijalarga erishish mumkin. Bu borada mutaxassislar: "hayajon bo'lmasa, siz bo'shashib, yomon ijro etasiz", degan fikrni bildiradilar.

Sahnaga chiqish(dasturni yakuniy namoyishi) kunidagi xatti-harakatlar, ko'rsatmalar, talablar bir xilda bo'lishiga erishish kerak. Nevropsixik energiyaning tejash, ko'p o'qimaslik, gapirmaslik, televizor ko'rmaslik kerak. Biroz mashq tavsiya etiladi va asarlar sekin sur'atda, hissiy jihatdan cheklangan holatda mashq qilinishi kerak.

Sahnaga chiqishdan oldin ma'nosiz suhbatlar o'tkazish tavsiya etilmaydi. Bundan tashqari, hayajon bosimi ostida xona(sahna)da yurishning hojati yo'q. Mushaklar bo'shashgan holda qulay holatda jim o'tirish yaxshiroq (o'qituvchi buni oldindan o'rgatishi kerak). Agar konsertdan oldin asarlarni mashq qilish istagi paydo bo'lsa, unda, dastlab sekin-asta sur'atda etyudlar, gammalar yoki konsert asarlari parchalari, alohida epizodlarini mashq qilish mumkin. Ammo dasturning turli epizodlarini cholg'u asbobsiz, xotiraga tayangan holda xayoldan o'tkazish foydalidir.

Sahnaga chiqishdan oldin *tasvirga kirish* juda muhim lahzadir. Garchi konsert kuni ijrochi o'zining konsert dasturi tasvirlarida yashasa-da, lekin konsert boshlanishidan oldin, ayniqsa, ijodiy, emotsional ko'tarilgan kayfiyatni uyg'otish kerak.

Talabaniing *sahnaga chiqish va uni tark etishini* qayta-qayta takrorlash kerak. Bu yerda eng maqbul energiya va chidamlilik, qadr-qimmat va kamtarlik hissi oshadi. Sahna(xona)da qulay joy tanlash, qo'llar tarangligini bo'shatish, behuda harakatlar qilish va h.k. - bularning barchasi haddan tashqari hayajonlanmasdan, tezda bajarilishi kerak. Talabaga sahnaga chiqish va ijroni boshlanishi orasidagi soniyalardan foydalanishni o'rgatish, cholg'u asbobining holatini tekshirish, kerakli hissiy va mushak uyg'unligini yaratish va boshlang'ich tempni o'rnatish uchun foydalidir. Konsert

34 dasturi tugagandan so'ng, tanaffusga hojat yo'q. Pauza qilish, musiqaga "to'xtash" imkoniyatini berish kerak, shundan so'ng hurmat bilan o'rnidan turib, tomoshabinlar oldida ta'zim qilib, sahnani sokin sur'atda tark etish kerak.

Qo'shimcha qilish mumkinki, eng maqsadli tayyorgarlik ishlari ijrochini konsert paytida mashaqqatli faoliyatdan ozod qilmaydi. Shuga ko'ra ijodiy faoliyat o'zini nazorat qilish va o'zini tuta bilish bilan birlashtirilishi kerak, bu esa o'z faoliyatini boshqarishga va eng samarali badiiy natijalarga erishishga imkon beradi.

**Xulosa** qilib aytganda, musiqa asboblarida chalish musiqiy-sezgi qobiliyatlarini rivojlantirish, musiqa tovushlarining turli xil xususiyatlari va ularning kombinatsiyalarini diqqat bilan tinglashga yordam beradi. Musiqa asari mazmun-mohiyatini esa ma'lum fazoviy tushunchalar bilan bog'laydi. Musiqiy faoliyat jarayonida cholg'u ijrochisida ohang, ritm tuyg'usi, dinamika va musiqiy xotira rivojlanadi. Musiqa cholg'usida ijro etish sozandaning estetik didini shakllantiradi, dunyoqarashini kengaytiradi, ijodiy faolligini rivojlantiradi, musiqa va umuman san'atga yanada mehr uyg'otadi.

Oliy ta'lim cholg'u ijrochiligi ta'limi yo'nalishi talabalaridan bo'lajak mutaxassis sifatida konsert ijrochiligi asoslari haqida atroflicha bilimlarga ega bo'lganliklarini namoyish etishlari, sahna madaniyatini puxta egallash ko'nikmalarini ham o'zlashtirib borishlari talab etiladi.

Konsert - bu ijodkorlik, qolaversa, tomoshabinlar oldida to'g'ridan-to'g'ri, ayni paytda ijro etiladigan o'ziga xos faoliyatdir. Konsert davomida yo'l qo'yilgan xatoni tuzatib bo'lmaydi, zero sahnada ijroviy xatolikka yo'l qo'yilishining asosiy sababalaridan biri sozanda tomonidan asarni yaxshi o'zlashtira olmaganlik, shuningdek, ko'p hollarda psixologik stressning sodir bo'lishidir. Shunga ko'ra aytish joizki, asar ustida qunt bilan ishlash va mukammal o'zlashtirib olish zarurligini unutmaslik kerak. Musiqa asarini mukammal o'zlashtirib olish nafaqat konsertga darhol tayyorgarlik ko'rish paytida, balki musiqiy ish bo'yicha barcha dastlabki ishlarda ham amalga oshirilishi kerak. Ijrochining o'zi ham, uning o'qituvchisi ham sahnada fikrlash va xatti-harakatlarning o'ziga xos xususiyatlari, bevosita konsert tomoshasiga qaratilgan kompozitsiyaning maxsus ijro etuvchi shaklini yaratish haqida tasavvurga ega bo'lishi kerak.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-112-son Qarori

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 17 noyabrdagi "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ- 3391-sonli Qarori.

3. Готсдинер А.Л. Музыкальная психология. М.: 1993.

4. Григорьев В.Ю. Исполнитель и эстрада. М.: Классика - XXI, 2006.

5. Каримова Д. А. Муסיкий педагогик махорат асослари. Олий ўқув юртлари учун дарслик. - Т.: «IQTISOD-MOLIYA», 2008.

6. Переверзев М.П. Менеджмент: Учебник / Под общ. Ред. Проф. М.П.Переверзева. М.: ИНФРА - М, 2007.

7. **Ruziyev, D. Yu. Konsert ijrochiligi asoslari. Darslik - Buxoro: "Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona, 2022.**

8. Ruziyev D.Yu. Ansambl bilan ishlash uslubiyoti. Darslik. Buxoro, "Durdona" nashriyoti, 2021.

9. Tuzuvchi O. Yusupova "Musiqa ijrochiligi va pedagogikasi masalalari". Maqolalar to'plami, 8-jild, OOO "Temir yo'lchi" –T., 2014.

10. Цыпин Г.М. Сценическое волнение и другие аспекты психологии исполнительской деятельности. М.: Музыка, 2010.